

А. Л. Дзядзінкін, А. А. Лавіцкі

ВОБРАЗ ПРЫРОДЫ Ё АД'ЕКТЫЎНЫХ УСТОЙЛІВЫХ ПАРАЎНАННЯХ СЛАВЯНСКІХ МОЎ

Анотацыя. У артыкуле на матэрыяле ад'ектыўных устойлівых параўнанняў беларускай, балгарскай, рускай і чэшскай моў прадстаўлены асаблівасці адлюстравання прыродных вобразаў у наіўнай карціне свету славян. Выяўлены агульныя (унікальныя) уяўленні, зафіксаваныя ў фразеалагічных адзінках, а таксама нацыянальна-спецыфічныя асаблівасці ўспрымання такіх з'яў, як зямля, вада (вадаём), туман і інш.

Ключавыя словы: наіўная карціна свету славян, моўная свядомасць, фразеалагічныя канструкцыі, ад'ектыўнае ўстойлівае параўнанне.

Параўнанне як навуковая катэгорыя разглядаецца ў цэлым шэрагу даследчых парадыгмаў (філасофіі, логіцы, сацыялогіі, псіхалогіі). Айчынная (расійская) лінгвістыка звярталася да пытанняў вывучэння параўнанняў у працах Ф. І. Буслаева, А. А. Патэбні, А. М. Весялоўскага.

Найбольш прадуктыўнымі сталі 60-я гады ХХ стагоддзя, калі В. У. Вінаградаў апісаў устойлівыя параўнанні як адмысловы тып фразеалагічных канструкцый, дзе параўнанне, акрамя сродку спазнання прадметаў, з'яўляецца пачуццёва-наглядным спосабам іх адзнакі. Пазней М. М. Шанскі адзначыў сінтаксічную своеасаблівасць устойлівых параўнанняў у адносінах да іншых фразеалагізмаў.

У некаторых даследаваннях устойлівасць фразеалагізмаў уяўляецца як катэгорыя дастаткова ўмоўная ў сілу пэўнай варыятыўнасці моўных адзінак. У прыватнасці, В. У. Вінаградаў, паказваючы на зменлівы характар фразеалагізмаў, прапанаваў іх класіфікацыю па ступені ўстойлівасці. Больш радыкальны падыход да фразеалагізмаў выяўлены у В. М. Макіенка, які сцвярджае, што варыятыўнасць варта аднесці да адных з ключавых характарыстык фразеалагічнай лексікі. З гэтай нагоды В. Ц. Бандарэнка паказвае, што «вариантность – это естественное и необходимое свойство устойчивых фраз, вытекающее из общих закономерностей организации языка как относительно ограниченной системы знаков» [1, с. 144].

Мы, у сваю чаргу, мяркуем, што гаворка ідзе не столькі аб змене фразеалагізмаў, колькі аб стварэнні вытворных. Аснову гэтага працэсу складаюць варыятыўнасць камунікатыўных сітуацый, а таксама індывідуальныя характарыстыкі адрасанта і адрасата. Варта таксама прымаць да ўвагі, што фразеалагічная лексіка, як і любая іншая, з'яўляецца жывой матэрыяй мовы, дзе адбываюцца працэсы састарэння слоў, з'яўлення новых, змены ў маўленчых перавагах носбітаў мовы і г. д., што абумоўлена у тым ліку і дынамікай уяўленняў чалавека аб свеце.

Дзякуючы асаблівасцям граматычнай і семантычнай структуры гэтыя адзінкі адрозніваюцца ад фразеалагізмаў іншых тыпаў. Устойлівае параўнанне як універсальная моўная катэгорыя падвяргаецца даследаванням і ў нашы дні, бо ў лінгвістыцы яшчэ не сфармулявана несупярэчлівая канцэпцыя параўнання. Нават характарыстыка ўстойлівасці ўніверсальных па сваёй сінтаксічнай структуры параўнанняў неадназначна тлумачыцца сучаснымі навукоўцамі. Агульная формула ўстойлівых параўнанняў АСмВ у дачыненні да ад'ектыўных фразеалагічных адзінак, на якія звернута наша даследчая ўвага, трактуецца наступным чынам: А – аснова параўнання (чалавек, прадмет, прырода, абстрактныя паняцці), С – падстава параўнання, перададзеная прыметнікам, m – саюз *як*, В – вобразная аснова (эталон).

В. А. Маслова справядліва заўважае, што «язык тесным образом связан с культурой: он прорастает в нее, развивается в ней и выражает ее» [2, с. 101]. На аснове гэтай ідэі намі зроблена спроба ўстанавіць асаблівасці ўспрымання катэгорый прыроды ў наіўнай карціне

свету славян. У якасці фактычнага даследчага матэрыялу намі выкарыстаны ад’ектыўныя ўстойлівыя параўнанні беларускай, балгарскай, рускай і чэшскай моў.

Відавочна, што ў чалавецтва існуюць пэўныя агульныя эталоны ўспрымання навакольнай рэчаіснасці, якія знайшлі адлюстраванне ва ўстойлівых моўных канструкцыях. Існуюць, зразумела, і нацыянальна-спецыфічныя асаблівасці, звязаныя, як мы лічым, з экстралінгвістычнымі фактарамі. Рацыянальна-культурная спецыфіка праяўляецца ў плане выражэння і ў плане зместу. У плане выражэння – у наяўнасці ў іх складзе асаблівых культурных прыкмет-маркераў (спецыфічных рэалій, этнонімаў, архаізмаў, гістарызмаў), якія патрабуюць этымалагічнага або гісторыка-культурнага каментарыю пры іх перакладзе, напрыклад: руск. *нужен как в петровки варежки* – бел. *спрытны як Ізыдар да пажару з венікам* – чэшск. *foustatý jako Krakonoš* (‘вусаты як Краканош’, Краканош – казачны ўладар гор, які адрозніваўся пышнымі вусамі) – балг. *начумерен като Стара Планина* (‘пануры як Стара Планина’, Стара Планина – горная сістэма ў Балгарыі). Рэалія, якая выступае ў функцыі эталона, становіцца таксонам культуры, паколькі яна гаворыць не пра свет, але пра «акультуранае» светаразуме [3, с. 242]. Менавіта ў такіх АУП прасцей за ўсё зразумець і растлумачыць культурны аспект, бо дэнатат у іх з’яўляецца носьбітам культурнай інфармацыі.

Прыродныя з’явы не ўваходзяць у пералік самых частотных ад’ектыўных устойлівых параўнанняў, аднак выяўляюцца ва ўсіх славянскіх мовах. Існуюць агульныя ўзоры апісання глебы і яе паверхні, бо з імі злучана існаванне чалавека яшчэ з самых ранніх часоў цывілізацыі. У большай ступені ў фразеалагічных адзінках адлюстраваны рэльеф: руск. *скользящий как лед* – бел. *слізкі як лёд*; руск. *гладкий как лед* – чэшск. *hladký jako led* ‘гладкі як лёд’; руск. *гладкий как стол* – балг. *гладък като дъска* ‘гладкі як дошка’; руск. *ровный как блюдо* – балг. *равен като тepsия* ‘роўны як паднос’.

Выключным аб’ектам характарыстыкі з’яўляюцца вадаёмы і стан вады ў іх: гістарычна даказана, што людзі ўладкоўвалі свае селішчы паблізу з воднымі артэрыямі, паколькі гэта і крыніца вады для пітва і гаспадарчых патрэб, і крыніца пражытка, і шлях, які злучае з астатнім светам. Мабыць, усё гэта і стала прычынай у значнай колькасці агульных для славянскіх моў эквівалентаў і варыянтаў, якія апісваюць вадаёмы і ваду ў іх: руск. *холодная как лед* – бел. *халодны як лёд* – чэшск. *studený jako led* – балг. *студен като лед*; руск. *чистый как хрусталь* – бел. *чысты як крышталь* – чэшск. *čistý jako křišťál*; руск. *гладкий как зеркало* – чэшск. *hladký jako zrcadlo*; руск. *широкий как море* – бел. *шырокае як мора*; руск. *прозрачная как стекло* – чэшск. *čistý jako sklo* ‘чысты як стекло’.

Агульнае ва ўспрыманні жывёльнага свету не ўяўляецца актуальным для замацавання ва ўстойлівых фразеалагічных параўнаннях: руск. *белый как лебедь* – бел. *белы як лебедзь*; руск. *большой как теленок* – чэшск. *velký jako tele*.

Фактычны матэрыял дазваляе ўстанавіць і нацыянальна маркіраваныя асаблівасці ўспрымання жывой прыроды славянамі. Мяркуем, што, нягледзячы на тое, што народы з’яўляюцца суседзямі, наяўнасць уласных кліматычных асаблівасцей не магла не адбіцца на моўнай карціне свету. Так, пры апісанні глебы ў рускай мове выкарыстоўваюцца параўнанні: *липкая, вязкая как смола; мягкая как бархат; мягкая как пух; плотная, твердая как асфальт; твердая как железо*. У чэшскай мове выяўляецца толькі параўнанне з пустыняй: *vuprahlý jako Sahara* ‘высмаглая як Сахара’. Цікавым з’яўляецца і той факт, што ў беларускай і балгарскай мовах такога роду ўстойлівых параўнанняў намі не выяўлена.

Апісанне гідранімікі ў разгледаных мовах таксама мае нацыянальныя асаблівасці: руск. *прозрачная как слеза; теплая как парное молоко*; бел. *шырокае як мора*; чэшск. *čisté, lesklé jako zrcadlo* ‘чыстае, бліскучае як люстэрка’; *lesklý jako drahokam* ‘бліскучы як каштоўны камень’. Эталоны называюць прадметы з розных тэматычных груп, ды і прыкмета, па якой адбываецца параўнанне, таксама не супадае. Тут мы назіраем спецыфіку ад’ектыўных параўнанняў не толькі ў другой частцы, але і ў першай.

Пры выкарыстанні катэгорый жывёльнага свету, акрамя памеру (руск. *маленький как козьявка*, чэшск. *velký jako slon* 'вялізны як слон'), у рускіх параўнаннях адлюстраваны інтэлектуальныя здольнасці жывёлы: разумны, цямлiвы як чалавек.

У моўнай свядомасці славян замацавалася і адлюстраванне туману як асаблівай прыроднай з'явы. Амаль усе безэквівалентныя параўнанні апісваюць самую яркую характарыстыку гэтай з'явы прыроды: руск. *густой, плотный как вата*; бел. *густы як дым*. У рускай мове *белый как молоко* падстава параўнання праз колер перадае гушчыню туману, гэта значыць левая частка тут таксама пераасэнсавана. Такія моўныя з'явы, як дождж, вецер і неба, таксама выяўляюцца як нацыянальна маркіраваныя катэгорыі: руск. *мелкий как из сита*, чэшск. *modré jako chrpa* 'сінее как василек', чэшск. *ostrý jako jed* 'востры як яд' у значэнні 'пранізлівы' адпаведна.

Раслінны кампанент таксама адрозніваецца індывідуальнасцю пры выкарыстанні ў структуры фразеалагічных параўнанняў. Так, аб траве у рускай мове гавораць *высокая как лес*, а ў беларускай – *выгоністая як хвоя* або у рускай – *густая как лес*, а ў чэшскай – *hustá jako kožich* 'густое як футра'.

Такім чынам, ад'ектыўныя ўстойлівыя параўнанні як частка фразеалогіі валодаюць як агульнымі, так і спецыфічнымі рысамі. Нацыянальна-культурная спецыфіка ўстойлівых параўнанняў выяўляецца пры супастаўленні розных з'яў, якія ляжаць у аснове ўстойлівых параўнанняў і замацаваны у эталонах. У найўнай карціне свету славян, хоць і існуюць агульныя эталоны адлюстравання прыроды, дамінантным усё ж з'яўляецца нацыянальна-індывідуальнае ўяўленне аб яе катэгорыях. Сярод фразеалагічных параўнанняў пераважаюць безэквівалентныя адзінкі.

У аснове большасці сімвалічна-вобразных асацыяцый прасочваецца прынцып антрапацэнтрызму, бо чалавек у сваёй свядомасці інтэрпрэтуе ўласцівасці аб'екта ў дачыненні да сябе і навакольнай рэчаіснасці перад тым, як перанесці іх на суб'ект устойлівага параўнання. Нацыянальна-культурная спецыфіка праяўляецца ў выбары вобразаў і асацыяцый, якія ляжаць у аснове ўнутранай формы ад'ектыўных устойлівых параўнанняў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бондаренко, В. Т. Варьирование устойчивых фраз в русской речи : учебное пособие по спецкурсу / В. Т. Бондаренко. – Тула : Изд-во Тульского государственного педагогического университета им. Л. Н. Толстого, 1995. – 151 с.

2. Маслова, В. А. Сравнение-стереотип как фрагмент образа мира и его национальная специфика / В. А. Маслова // Языковое сознание и образ мира : сб. науч. тр. / Институт языкознания РАН, МГЛУ ; под ред. А. А. Григорьева. – М., 1997. – С. 101–102.

3. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

Abstract. The article presents the features of the reflection of natural images in the naive picture of the world of the Slavs on the material of adjective stable comparisons of the Belarusian, Bulgarian, Russian and Czech languages. General (unique) representations fixed in the studied phraseological units, as well as national-specific features of the perception of such phenomena as earth, water (reservoir), fog, etc., are revealed.

Keywords: naive picture of the world of the Slavs, linguistic consciousness, phraseological constructions, adjectival stable comparison.